

הרב יהושע בן מאיר

על הרב יהודה יודל רוזנברג ז"ל וההגדה של פסח של המהר"ל

לאחרונה רכש שא"ב הרב אהרן אריה ברוידא מכתב שנכתב ע"י זקנו הרב יהודה יודל רוזנברג. עקב חשיבות המכתב, וההשלכות הנובעות ממנו על נושאים שונים שעסקו בהם החוקרים בעניין זקנו הנ"ל, ראיתי לנכון [באישורו של שא"ב הנ"ל] לפרסם חלקים ממנו ולהעיר כמה הערות בעניינו. המכתב נכתב באיסרו חג פסח שנת תרס"ו (18/4/1906) בוורשה, ונשלח ללונדון ליהודי בשם יוסף לעווי, כתגובה על 'נדבתו על ספרי שערי זהר תורה'. להלן קטע מהמכתב (עם תיקוני לשון קלים):

...ואודיעהו כי נהניתי מאוד ממכתבו הטהור, וביותר ממה שנודעתי מכבוד מר אבי זקני הרה"ג המפורסם מוהר"י ראזענברג ז"ל שהיה ממודעיו וידידיו. אבל מה מאוד כלתה נפשי לדעת אם מנוחתו כבוד בלונדון או לא, כי זאת לא אדע ע"פ דברי אדוני אבי ז"ל. כי את זאת אדע ואזכור מימי נעורי, את אשר היה מרגלא בפומיה תמיד, שאבי זקני ז"ל ברח לעיר מיץ לגיסו הרב הגביר המפורסם ר' יוזפא שארפשטיין ז"ל, אשר נפלו לרשותו הרבה כתבי יקרי ערך מבית עקד הספרים הקיסרי דשם. ובנו ש"ב מוהר"ח שארפשטיין שלח לי העתקת הגדת מהר"ל מפראג זצ"ל מהכתבים דשם, אשר הוצאתי לאור אשתקד ושלחתי ג"כ לכבוד פאר רום מעלתו. וגם זאת אזכור מדברי אדוני אבי ז"ל, שאבי זקני ז"ל נסע מעיר מיץ לעיר האלבערשטאדט והיה שם איזה שנים אצל הד' אחים הגבירים המפורסמים נדיבי לב ממשפחת 'גרבריצער הירש', והמה קירבוהו מאוד, והיו בעזרתו להוציא לאור כמה ספרי יקרי הערך אשר העתיקם מבין כתבי גיסו הנ"ל. ואלו המה הספרים שהוציא לאור הנודעים לי: (א) תשובת ר"י בן הרא"ש ז"ל. (ב) קובץ מעשי ידי גאונים קדמונים. (ג) אור חדש ונר מצוה להגאון המהר"ל מפראג זצ"ל על מגילת אסתר וחנוכה. וכפי שנדפס על השער של זה הספר הדפיסו בשנת תרי"ט בעיר לייפציג. אבל על דבר מקום מנוחתו כבוד של אבי זקני ז"ל אינני זוכר דבר ברור מדברי אדוני אבי ז"ל, אם נפטר בעיר האלבערשטאדט או בעיר לאנדאן. וגם זאת לא אדע איה מקום משכן הבן זקונים של אבי זקני ז"ל, אשר לקח איתו עמו בבריחתו. וסיבת בריחתו ממדינתנו בוודאי סיפר אבי זקני ז"ל לכבוד פאר רום מעלתו...

ראשית אציין שעד עתה ידענו שאביו של הרב יהודה יודל רוזנברג היה הרב ישראל יצחק רוזנברג, ואבי ז"ל שהיה נכדו נקרא 'ישראל' על שמו. ידענו גם שאביו של הרב ישראל יצחק היה יעקב קופל רוזנברג. אולם לא ידענו את שם אבי זקנו של אבי זקננו. עכשיו אנו יודעים ששמו היה הרב יהודה רוזנברג, וכנראה שהרב יהודה יודל רוזנברג נינו נקרא על שמו, כמו שאחי נקרא יהודה על שם אבי זקננו הרב יהודה יודל זצ"ל.

יתירה מזו. מתברר שהרב יהודה רוזנברג הנ"ל הינו רב ידוע, וכך גם הספרים שהוציא לאור, אולם לא היה ידוע הקשר שלו לרב יהודה יודל רוזנברג שעתה התברר שהוא נינו. לדוגמא בשו"ת 'זכרון יהודה' לר"י בן הרא"ש מהדורת מכון שלמה אומן שע"י ישיבת שעלבים ומכון ירושלים (ירושלים תשס"ה) בעריכת הרבנים חבצלת, קטן וגולדמינץ, במבוא הנרחב והמקיף (בעמ' 43) נכתב: "הספר נדפס בברלין בשנת תר"ו... מו"ל הספר היה ר' יהודה ב"ר אלכסנדר רוזנברג". ושם בהערה 182: "אין לערב בינו לבין ר' יהודה יודל רוזנברג מחבר 'נפלאות המהר"ל ושא"ס". אכן אין לערב, כי מדובר בסבא-רבה ונין שכנראה נקרא על שמו...

ידיעות אלו אמנם חשובות למשפחתנו, אך לא הייתי מטריח עבורן את קוראי 'המעין'. אלא שהדברים הנוספים המופיעים במכתב משווים לידיעות אלו חשיבות מחקרית רבה. מהמכתב עולה באופן ברור שר' יהודה יודל לא ראה בעיניו את הספרים 'תשובות ר"י בן הרא"ש' ו'קובץ מעשי ידי גאונים קדמונים', ראשית - מתוך כך שציטט רק את לשון שער הספר 'אור חדש ונר מצוה' נראה שרק ספר זה היה לפניו. זאת ועוד, בשער אור חדש כתוב: "נדפס פעם ראשונה בפראג ועתה נדפס מחדש על ידי הצעיר יהודא ראזענבערג בעל המוציא לאור תשובות ר"י בן הרא"ש ז"ל וספר קובץ מעשי ידי גאונים קדמונים". השם ה'רשמי' של הספר תשובות ר"י בן הרא"ש הוא 'זכרון יהודה', זאת מהטעם שכתב המו"ל בהקדמתו: "ואני לזכר נשמת הצדיק הגאון רבנו יהודה בן הראש אשר שמי בקרבו קראתי שם החוברת הזאת וזכרון יהודה והיה לי למזכרת ברכות עד עולם", ולא סביר שהנין אינו מזכיר שם זה כאשר שם אבי זקנו [שהוא גם שמו] רמוז בשם הספר! סביר להניח אם כן שלא ראה את הספר, ורק ממה שנדפס בשער הספר 'אור חדש' ידע על קיומו של ספר זה.

גם ב'מדבר יהודא' - הקדמת המו"ל לקובץ מעשי ידי גאונים קדמונים - כתב: "...זה כעשרה שנים אשר הצלתי ממעמקי נשיה... רבנא יהודה בהרא"ש זלה"ה... ולדובב שפתי שוכן עפר איש חי במיתתו רב פעלים המחבר הזה, ולתת גם לו גם לי הדל הצעיר בעמי זכרון ביהודה לדורות ולעולמים, אשר גלל כן קראתי בשם דברי הספר הזה 'זכרון יהודה', בתיתו באמת זכרון לשנינו, להאדם הגדול המחבר, ולי הצעיר המוציא לאור הנקרא בשמו כמוהו גם הוא". ושוב, סביר שאם זקננו היה

רואה ספר זה היה קורא לו 'זכרון יהודה' ולא 'שו"ת ר"י בן הרא"ש'. ועוד, אם היה רואה את הספר 'זכרון יהודה' היה יודע שהמו"ל, אבי זקנו, כתב שאת כתה"י הוא מצא בברלין [ראה ציטוטים מההקדמה במהדורת 'מכון שלמה אומן' עמ' 43]. אמנם ב'קובץ מעשי ידי גאונים קדמונים' בהסכמת הרב יעקב יוסף ראב"ד ברלין מופיע שכנראה דבריו של הרב סעדיה גאון, לפחות האזהרות והבקשות, נמצאו בספריה אשר באוקספורד. בהסכמת הרב אלעזר הלוי איש הורוויץ ראב"ד לקהל אשכנזים בווינה² כתוב "...להוציא לאור הדפוס חדושי רבינו האי גאון ז"ל על סדר טהרות אשר אתו בכתובים מבית עקד הספרים אשר בפאריש הברירה". גם בהסכמת הרב ראובן, חכם לקהל ספרדים בווינה, כתוב: "להוציא לאור תעלומות החכמה הטמונים בבית עקד הספרים אשר למלך צרפת יר"ה, אשר שם הבדולח החכמה ואבן שוהם המדע, מקום אשר ממנו שאב וגם דלה דלה כמה ספרים מתורתן של ראשונים הרב גאון עוזנו כמוהר"ר חיד"א זלה"ה - אחריו בדק בן זכאי, הוא הישיש הרב המופלג נכבד במעלות תרומיות כמוה"ר יהודה ראזענבערג נ"י, ומצא אור יקרות ספר אמרי שפר, פירוש על סדר טהרות מהנשר הגדול שר התורה רבינו האי גאון עולם משוש דור ודור זצוק"ל, מרגלית טמונה בלשכת הגזית - לא שזפה עין רואי...". אמנם המו"ל עצמו כותב על כתה"י (בהקדמתו עמ' 7 שם) רק: "וחנני כי בא לידי בכסף מלא העתק ממנו"³.

כאמור, המכתב הנ"ל נכתב ליהודי אמיד מלונדון. במכתב הוא מספר על הקשיים הכלכליים בוורשה באותה תקופה ואת המצב הדחוק והלחץ בו הוא נמצא. הוא מנסה לברר "אם פטירת אבי זקני ז"ל הייתה בעיר לאנדאן, וגם אם הבן זקונים שלו שהוא דודי דר בעיר לאנדאן בחייו, או אם הניח בנים אחריו...", ואולי הם אנשים אמידים ויוכל לסייע לו. הוא גם מבקש סיוע מר' יוסף לעווי להגר לאנגליה, אולי יוכל למצוא שם פרנסה. בסוף המכתב הוא גם מבקש תרומה נוספת מר' יוסף הנ"ל. הוא

1 עמ' 3 בעותק שביברובוקס' (עמוד זה חסר בעותק שבאוצר החכמה).

2 עמ' 5 שם. הוא היה נין וכנח לבעל 'פנים מאירות' ומתלמידי החת"ס.

3 פירוש זה יצא לאור מחדש מספר פעמים, בין היתר בדפוס וילנא (קאם) של התלמוד. חשיבות יתירה יש למהדורה מדעית בשם 'פירוש הגאונים לסדר טהרות' בהוצאת 'מקצי נרדמים' (ברלין תרפ"א), עם הערות מפרופ' י"נ אפשטיין ז"ל. כבר בשנת תרע"ה הוציא פרופ' אפשטיין מבוא נרחב בגרמנית לספר. הספר יצא לאור מחדש ע"י תלמידו של אפשטיין פרופ' ע"צ מלמד, בהוצאת דביר-מאגנס (ירושלים תשמ"ב). בהוצאה זו תורגם מבואו של פרופ' אפשטיין לעברית. וראה במבוא הנ"ל בהרחבה (עמ' יב-לו) לגבי המחלוקת האם רב האי גאון הוא מחבר הפירוש או אחר. וראה גם שם בעמ' קט שמקור כתה"י של פירוש רב האי גאון שהו"ל הרב יהודה רוזנברג הוא מהעתק שנעשה מכת"י ברלין של הספר.

4 זו הייתה תקופה קשה ליהודים עקב המרד הפולני נגד השלטון הרוסי.

כותב את המכתב בהבנה שרוב הפרטים שהוא כותב ידועים כבר לנמען מאבי זקנו בעצמו. ברור אם כן שהוא בטוח באמיתות הידיעות שהוא כותב לאדם שהוא מבקש את עזרתו, ובעיקר כאשר סביר להניח שאדם זה מכיר בעצמו מכלי ראשון את רוב הידיעות האלו.

עולה מכך בבירור שהרב יהודה יודל רוזנברג זצ"ל, עוד מנערותו, חשב והאמין שבידי ר' יוזפא ובנו ר' חיים שארפשטיין ממיץ יש 'הרבה כתבי יקרי ערך מבית עקד הספרים הקיסרי דשם'⁵. בהתאם לכך ניתן להניח שהוא היה בטוח לחלוטין שגם ה'הגדה של פסח' באה מספריה זו, ושהיא באמת מכתב ידו של המהר"ל.

האם כתה"י של ההגדה באמת יצא מתחת ידו של המהר"ל, או שמא ר' חיים שארפשטיין בעצמו רומה וכתה"י אינו אמיתי? או שהוא או מישהו מטעמו זייף את ההגדה ורימה את הרב רוזנברג זצ"ל? נכון לעכשיו אין להכריע בשאלה זו. אבל

5 כפי שראינו חלק מכותבי ההסכמות ל'קובץ מעשי גאונים קדמונים' חושבים גם הם שמקור הכת"י הוא ב'ספריה של מלך צרפת'. סביר שהמו"ל עצמו חשב כך, שהרי לא היה לו שום סיבה להחליף את הספריה בברלין בזו שבפריז או במקום אחר. יתכן מאוד שהעתק כתה"י נמסר לו ע"י גיסו ר' יוזפא שארפשטיין, שבעצמו טעה לגבי מקור הכת"י, או שבמידע העלים את המקור. בכל אופן קל מאוד להחליף בין 'הספריה של מלך צרפת' לבין 'בית עקד הספרים הקיסרי במיץ'. אפשר גם שחיים שארפשטיין בכוונה העלים את מקור כתבי היד [או, אם הוא זייפם, 'שינה' את מקום הספריה]. יש חוקרים שסברו ש'חיים שארפשטיין' לא היה ולא נברא, וגם הוא המצאה של הרב יהודה יודל זצ"ל (ראה לדוגמא פרופ' שניאור ליימן, 1; 36 TRADITION, עמ' 26-46 בהערה 25 שם), וכמדומה שמכתב זה מבטל לחלוטין השערות אלו. חיים שארפשטיין זה היה בן דוד של סבו של ר' יודל, הרב יעקב קופל רוזנברג. חוקרים שונים נבוכו מדוע עסק הרב יהודה יודל זצ"ל דווקא במהר"ל. היו ששיערו שהוא סבר להיות מצאצאי המהר"ל (ראה יוסף דן, "הסיפור החסיד" ירושלים 1975 עמ' 220-221). הערכה זו אינה נכונה (ראה ליימן שם עמ' 28). ממכתב זה עולה שהרב יהודה יודל זצ"ל הבין שאבי זקנו הו"ל מהספריה במיץ ספר של המהר"ל מפראג וכן כת"י של רב האי גאון. אפשר שחיים שארפשטיין מכר לו עוד כתבים מאת המהר"ל, וכן את 'גורל העשיריות' מרב צמח גאון (ראה ליימן שם עמ' 31). אוסיף לגבי 'גורל העשיריות' שני דברים. ראשית, חוברת זו יצאה לאור ע"י בנו של הרב יהודה יודל זצ"ל, סבי הרב מאיר יהושע רוזנברג זצ"ל. אף שלא הכרתי את סבי [אני נקרא על שמו] שמעתי עליו רבות מאבא זצ"ל, ובעיקר מדודתי הרבנית חוה מגנס מנ"ע. לפי דברי דודתי הוא היה אדם חלק וישר, ללא חוכמות. אם הוא היה מעלה בדעתו שכתה"י אינו מקורי ואוטנטי, הוא לעולם לא היה נותן ידו להדפסתו. שנית: לאחרונה הוצאתנו לאור את הספר האחרון שכתב הרב יהודה יודל זצ"ל, 'אמר ודעת', בשני חלקים, חלק 'ביע אומר' - דרושים, וחלק 'יחווה דעת' - תשובות (הוצאת המכון להלכה ומחקר שע"י ישיבת 'שבות ישראל' ו'מוסד הרב קוק', ירושלים תש"ף). דרך אגב, בניגוד לנאמר שם בהקדמתי, מתברר שזו הפעם הראשונה שספר זה יצא לאור - לפני היה עותק שהוא כנראה רק דפי הגהה שהועברו מהדפוס למחבר, אבל בפועל הספר לעולם לא נדפס). בנספח ו' לחלק יו"ד (עמ' 552-593) הבאתי את נוסח התשובה 'אם מותר לשאול בגורל' של הרב יהודה יודל זצ"ל שנדפסה בחוברת של 'גורל העשיריות', וכן תוספת לתשובה זו מסבי הרב מאיר יהושע זצ"ל.

כמדומה שמכתב זה מוכיח שהרב יהודה יודל רוזנברג האמין שזהו כת"י שיצא מתחת ידו של המהר"ל.

הדברים אמורים לגבי ההגדה של פסח של המהר"ל. אמנם אין בכך ראייה לאמיתות ספר 'נפלאות המהר"ל' על הגולם, וכן לא לגבי ספרי סיפורים אחרים שכתב. יש הבדל תהומי בין כתיבת דברי הלכה ומחשבה, כמו ההגדה של פסח, וייחוסם ל'אילן גדול', לבין כתיבת סיפורים וייחוסם למקור קדום, בעיקר כשהכוונה היא לשם חיזוק התורה ואמונת החכמים. כאמור, מוכח מהמכתב הנ"ל שהרב יהודה יודל זצ"ל האמין שהפירוש על ההגדה של פסח הוא באמת של המהר"ל, וזה העיקר.

לגבי 'נפלאות המהר"ל', ראה ב'אמרי יוסף' על המועדים מהרב יוסף מאיר וייס זצ"ל הרבי מספינקא, שיצא לאור בשלהי שנת תרצ"א ע"י בנו, הרב יצחק אייזיק וייס הי"ד מחבר ה'חקל יצחק', בסוף הקדמת המו"ל הי"ד (עמ' ב ע"ב [2] עד עמוד ד ע"ב [8]): "ויען כי דיברתי בהקדמתי מעניין לימוד חכמת הקבלה ומעשה בראשית, אעתיק פה אגרת מרבינו הגה"ק מהר"ל מפראג זצ"ל זי"ע ועכ"י, אשר הזמין השי"ת כי בא לידי גוף כתי"ק והעתקתיו, והוא מכתב פלאי ומצוה להדפיס וללמדו כי יש בו נתיבות פליאות חכמה". באגרת זו 'המהר"ל' מספר באריכות [לאורך כ-5 עמודים] איך ברא את הגולם, ובו כלולים רבים מהסיפורים המופיעים ב'נפלאות המהר"ל' [שהופיע לראשונה כנראה בפיעטרקוב בשנת תרס"ט]. בהחלט אפשרי שמכתב זה שמתיימר להיות כת"י של המהר"ל הוא זיוף, ואפשר שאף נכתב בהשפעת הספר 'נפלאות המהר"ל'. אולם כמדומה שאין מי שיחשוד בבעל 'חקל יצחק' הי"ד שבדה מכתב זה מליבו, וברור שהוא עצמו האמין שמדובר בכת"י של המהר"ל. אין שום סיבה לחשוד בזקנו הרב יהודה יודל רוזנברג זצ"ל שהוא חשב אחרת. גם האדמו"ר מליובביץ' זצ"ל אמר [ליקוטי שיחות ב (במדבר, דברים), וכן בספר מאוצר המלך, ניו יורק תשס"ה, עמ' 207]: "ובנוגע לעיקר העניין שהמהר"ל עשה את הגולם, בעצמי שמעתי מכ"ק מו"ח אדמו"ר שראה הנשאר ממנו בעליית ביהכנ"ס דמהר"ל בפראג, ודיבר על דבר זה עם אביו כ"ק אדמו"ר נ"ע וכו'. - כשסיפר הרבי את הסיפור, שאלתיו מה ראה שם, והרבי לא ענה לי". כמו כן מסופר ב'תורת מנחם' א (עמ' 6) שב'שבעה' על המוהרי"צ הוא סיפר: "פעם ביקר הרבי נ"ע [=המוהרי"צ] יחד עם הרבי [=הרש"ב] בפראג, וביקרו בבית הכנסת של המהר"ל. הרבי רצה לעלות לעליה בה מונח ה'גולם', שיחד את השמש, נטל סולם ועלה". ועיי"ש בהמשך שהרש"ב 'הוכיח קשות' את המוהרי"צ על כך. וראה גם 'קובץ לרגל כ"ב שבט' (תשנ"ח), שיצא מטעם ישיבת תורת"ל בלוד, שביקור זה מסתבר שהיה בשנת תרס"ח, לפני צאת הספר 'נפלאות המהר"ל'. לפחות עולה מהדברים שהידיעות הנכונות או הבדויות על הגולם ונפלאותיו רווחו בחוגים רחבים הרבה לפני הדפסת 'נפלאות המהר"ל', ושלא הרב

יהודה יודל רוזנברג "המציא" את הגולם.

אמנם נכון, על החוקרים מוסכם שהרב יהודה יודל זצ"ל 'המציא' את סיפור הגולם, אך כמדומה שאחת הסיבות המרכזיות להסכמה זו היא שהחוקרים אינם מאמינים ואינם יכולים לקבל שהמהר"ל ברא גולם מתוך עיון בספר קודש⁷. חבל שאנשים יראים שמים מתהדרים בדברים שיסודם בכפירה ובמינות. כמובן שאין דברים אלו אמורים לגבי חוקרים רציניים, שהגיעו למסקנה מתוך מחקר עצמאי אמיתי, והדברים ניכרים גם ביחסם להרב יהודה יודל רוזנברג זצ"ל. כוונתי בעיקר לאותם "חוקרים" שעליהם נאמר (איוב טז, י): "פָּעַרוּ עָלַי בְּפִיהֶם בְּחָרְפָּה הָכֹה לְחַיִּי יַחַד עָלַי יִתְמָלְאוּן..."

לגבי ספרי הסיפורים של ר' יהודה יודל, מו"ר הגרש"ז אורבך זצ"ל סיפר לי שאבי זקננו פרסם מודעה בה הסביר, שכיוון שהנוער נטה אחרי ספרות קלוקלת גזרו עליו רבני לודז' שיפרסם ספרי סיפורים המחזקים את האמונה בתורה ובנושאים. העובדה היא שהספרים פורסמו [כמעט כולם] בעברית ולא ביידיש [אף שהם תורגמו מאוחר יותר ליידיש, אך רובם לא על ידו], ומכאן שהם כוונו לצעירים משכילים שקראו עברית, ועובדה זו מתאימה לעדותו של הגרש"ז זצ"ל.

אבא ז"ל סיפר לי שכשהיה ילד אמר פעם לסבו הרב יהודה יודל זצ"ל שהוא שמע שהסבא כתב ספרי סיפורים, והוא היה רוצה לקרוא אותם. הסבא ענה לו: בשבילך כתבתי את ה'ידות נדרים'!...

6 ראה לעיל בהע' 2 את ההפניות לדברי פרופ' יוסף דן ופרופ' שניאור ליימן. ראה גם "יהודה יודל רוזנברג - הגולם מפראג ומעשים נפלאים אחרים", ההדיר והוסיף מבוא והערות עלי יסיף, מוסד ביאליק (ירושלים תשנ"א, הדפסה שניה תשס"א), בעיקר במבוא המקיף של פרופ' יסיף. מחובתי לציין גם את מחקריו המרובים של פרופ' איירה רובינסון. לשאר החוקרים יגיע הקורא הנבון בעצמו מההערות במאמרים אלו ומחיפוש ברשת. אציין עוד שבסוף ספר 'נפלאות מהר"ל' (דף מ ע"ב, עמ' 80) כתוב: "**מודעה למוכרי ספרים** - הנני להודיע בזה לכל המו"ס שנמצא להימכר בעיר מיץ אצל אותו ה"ר חיים שארפשטיין, אשר קניתי ממנו הספר 'נפלאות מהר"ל', כתב יד גדול מאת המהר"ל מפראג על אודות מעלת וקדושת השבת נקרא בשם "**גדולת ישראל**" המחזיק יותר מן מאה דפים, ומוצאו ג"כ מן אותה ביבליאטעקא הקיסרית שהייתה שם מלפנים. מחיר הכת"י הוא שמונה מאות כתרם. וכל הרוצה לקנות יוכל לפנות עצמו אלי וידע ברור כל הפרטים. ברגשי כבוד דברי המו"ל י. **ראזענבערג**". אני מניח שהידיעה הנ"ל הגיעה אליו מר' חיים שארפשטיין. כמובן שצריך להיות בעל כשרון נדיר כדי לזייף ספר שלם של המהר"ל, מאה דפים, על השבת. כמדומה שהודעה זו ומשמעותה לא באו לידי ביטוי במחקר בעניין הרב יהודה יודל רוזנברג זצ"ל.

7 או בנוסח אחר: החוקרים אומרים לעצמם שאם במאה ה"ט המהר"ל ברא גולם, אפשר שכמה אלפי שנים קודם רבש"ע עצמו ברא את העולם, ואת זה אינם מוכנים לקבל בשום אופן...

[illegible][illegible]